

הנסיבות לפירסום האדיקט של קלאודיוס קיסר ומכתבו אל האלכסנדרונים

Author(s): א. כשר

Reviewed work(s):

Source: *Zion* / ציון, Vol. 1 (תשל"ד), חוברת 1, (ל"ט), pp. 1-7

Published by: [Historical Society of Israel](#)

Stable URL: <http://www.jstor.org/stable/70054202>

Accessed: 22/11/2011 06:56

Your use of the JSTOR archive indicates your acceptance of the Terms & Conditions of Use, available at

<http://www.jstor.org/page/info/about/policies/terms.jsp>

JSTOR is a not-for-profit service that helps scholars, researchers, and students discover, use, and build upon a wide range of content in a trusted digital archive. We use information technology and tools to increase productivity and facilitate new forms of scholarship. For more information about JSTOR, please contact support@jstor.org.

Historical Society of Israel is collaborating with JSTOR to digitize, preserve and extend access to *Zion* /.

<http://www.jstor.org>

הנסיבות לפירסום האדיקט של קלאודיוס קיסר ומכתבו אל האלכסנדרונים *

מאת אריה כשר

האדיקט שהובא על-ידי יוסף בן מתתיהו (קדמוניות יט, 280 ואילך) נחשב אחת התעודות הבעייתיות ביותר בחקר המעמד האזרחי של יהודי אלכסנדריה. אמנם התגלית הפאפירולוגית החשובה של מכתבו של קלאודיוס קיסר אל האלכסנדרונים (P. Lond 1912) הטילה צל חשד בדבר מהימנות הנוסח שבידינו¹, אף-על-פי-כן לא נמצא כמעט מי שיעז לכפור בעצם פירסומו².

נעלה מכל ספק כי האדיקט פורסם לפני המכתב, לפי שבאחרון ישנן התייחסויות די מפורשות אל עניינים מרכזיים שנדונו בו. מלומדים אחדים הבחינו כי משפט אחד במכתב כוון אל האדיקט, המלים: "כפי שאשרתי אותם גם אני לאחר שמעתי את שני הצדדים" (שורה 88)³. למעשה אפשר להצביע גם על משפטים אחרים, כגון: "לפי-כן גם עתה (*διόπερ ἔτι καὶ νῦν*) הריני משיב על האלכסנדרונים שניהגו באדיבות ובאנושיות ביהודים" (שורות 82 ואילך), או —ומאידך גיסא— "אני מצווה על היהודים" וגו' (שורות 87 ואילך), וכן —"הריני שומר בלבי חימה שאין אחריה חרטה כלפי אלה ששוב (*πάλιν*) פתחו בדבר" (שורות 77—78). לפי הגיונם של ביטויים אלה ניתן לקבוע בבירור כי דבר הריב באלכסנדריה כבר הובא בעבר לידיעת הקיסר, וכי גם פסק באותו עניין, ככתוב באדיקט עצמו: "הריני גוזר על שני הצדדים שיתנו דעתם במידה רבה ביותר שלא תהיה כל מהומה עם פירסום פקודתי" (קדמוניות יט, 285).

דומה כי הנתונים הכרונולוגיים שבידינו מאפשרים פיענוח הבעיה משתי נקודות מוצא שונות: הסיכסוך בעיר דואר וההתנגשויות באלכסנדריה בשנת 41 לספירה.

* המאמר הוא עיבודו של חלק מפרק מתוך עבודת הדוקטור של המחבר, שנעשתה בהדרכת פרופ' י' אפרון ופרופ' ש' אפלבאום, אוניברסיטת תל-אביב, השל"ב.

1 ראה למשל: I. H. Bell. *Jews and Christians in Egypt* (1924), p. 15; T. Reinach, REJ, LXXIX (1924), p. 124 ff.; H. S. Jones, JRS, XVI (1926), pp. 17-35; H. Willrich, *Hermes*, LX (1925), p. 485; וראה פרטים ביבליוגרפיים מלאים בזיקת המכתב לאדיקט אצל צ'ריקובר (= CPJ), II, pp. 36-37. לא אדון כאן בתוכן התעודות, אלא בנסיבות חיבורן בלבד, וגם זאת בלא לפרוש את היריעה הרחבה של מאבק היהודים על זכויותיהם (דבר שנעשה בעבודת-הדוקטור הנ"ל).

2 עיין: א' צ'ריקובר, היהודים והיוונים בתקופה ההלניסטית, תל אביב תשכ"ג, עמ' 323 ואילך. יש להוציא מכלל זה את דעת זילינסקי Rev. de l'Univ. de Bruxelles. 32 (1926-7), pp. 128-148, שהרחיק לכת בטענה כי האדיקט היה מיוסד על זיופו של המכתב.

3 ראה למשל: א' צ'ריקובר, היהודים במצרים בתקופה ההלניסטית-הרומית לאור הפאפירולוגיה, ירושלים תשכ"ג, עמ' 144; וכן — CPJ, II, p. 49 — י' אסטרזר, ספר היובל לברודא, עמ' 31; ובמיוחד I. D. Amusin, VDI, II (1949), pp. 221-228.

בקדמוניות יט, 300—310, העיד יוסף בן מתתיהו על סיכסוך בין אנשי דואר לבין יהודי המקום שאירע לאחר שובו של אגריפס הראשון מרומי. כמה צעירים מבני העיר חיללו את בית-הכנסת בדואר, בהכניסם לתוכו את צלם הקיסר. אגריפס פנה בלא שהיות אל הנציב הסורי פטרוניוס והתלונן על 'חילול חוקי אבות'. הלה הגיב בזעם רב, ובאיגרת הפקודה שהריץ אל ראשי דואר גינה בתקיפות את מבצעי הפשע, ותבע במפגיע להעמידם לדין. באיגרתו הסתמך ארבע פעמים על פקודתו או על פקודותיו של קלאודיוס קיסר⁴. בהתייחסו לאותה עדות טען אמוסין בצדק כי ניתן לזהות את הפקודות האמורות⁵ רק עם האדיקט האלכסנדרוני (קדמוניות יט, 280—285) והאדיקט האיוקומני (שם, 287—291) ולא עם מכתבו של קלאודיוס אל האלכסנדרונים⁶. אכן, לפי צורתו ונוסח הפתיחה שלו, אין המכתב יכול להיחשב בגדר 'פקודה' (*διάταγμα*), מה עוד שמונח זה לא צוין בו אפילו פעם אחת. יתר-על-כן, אמיליוס רקטוס, הפרפקט הרומי של מצרים, שפירסם אותו ברבים, כינהו במפורש — *ἐπιστολή*⁷. לכל היותר אפשר לטעון כי המכתב היה שייך לסוג מסוים של *ἀποκρίματα*, שהופנו אל בעלי הדבר באמצעות ליגאטוס⁸. משמע, לא יתכן כי הגיע לכתובתו של פטרוניוס, שהרי נועד לכתובת אחרת לגמרי; ובהיותו ערוך כ- *ἀπόκριμα* (ὁ ἐπὶ τῶν Ἑλληνικῶν ἀποκριμάτων) ad responsa Graeca של ה-⁹ אל אזורי הפוליס האלכסנדרונית.

בבחננו את סדר הומנים, ראוי לזכור כי הנציב הסורי התייחס אל האדיקט כאל תעודה מוכרת וידועה זה מכבר, ומשום כך כתב כי "אך גלעג הוא להזכיר את החלטתי לאחר פקודת הקיסר" (קדמוניות יט, 306). גם הפיסקה המסיימת את האדיקט האיוקומני יכולה להסביר את עובדת פירסום הפקודה, לפי שפרטה הוראות מפורשות בנידון זה, כגון: "רצוני הוא, שהשלטונות של הערים והקולוניות והמוניקיפיות שבאיטליה ומחוצה לה, מלכים ומושלים, ירשמו את פקודתי זו באמצעות שליחים ויפרסמוה לא פחות משלושים יום, במקום אשר ממנו ניתן לקראה מן הקרקע" (קדמוניות יט, 291)¹⁰. שיהזור סדר האירועים של פרשת דואר יכול ללמד כי התרחשה בסמוך לשיבת אגריפס לארץ-ישראל, היינו: באביב או בראשית הקיץ של שנת 41 לספירה. אם נקבל תאריך זה, הרי שלא נוכל אפילו להעלות על הדעת את האפשרות כי פטרוניוס הסתמך על המכתב, כיוון שפורסם במצרים רק בסתיו של אותה שנה, וליתר דיוק ב-10 בנובמבר שנת 41¹¹.

להלן נשתדל להוכיח כי אכן נכונה קביעה כרונולוגית זו. בקדמוניות יט, 300 פתח

4 קדמוניות יט, 304; 306; 307; 310.

5 בפיסקה 310 צוינו בבירור 'פקודות' (*διατάγματα*) בלשון רבים.

6 אמוסין, עמ' 221.

7 P. Lond 1912 (= CPJ, II, 153), II. 4; 7.

8 ג'ונס, עמ' 19.

9 CPJ, II, 153, II 2-4: τῆς... εἰς τὴν πόλιν ἐπιστολῆς.

10 פלדמן העיר כי המלים האחרונות הולמות את הנוסחה הרומית — ut de plano recte legi possi(n)t (ראה: Josephus (Loeb ed.), IX. p. 352, n. a.) — דבר המחזק את הרושם בדבר האותנטיות של המסמך כתעודה רשמית.

11 ראה: CPJ, II, 153, II. 11-12, וכנראה נשלח מרומי כשבועיים קודם לכן, דהיינו בסוף אוקטובר.

יוסף בן מתתיהו את סקירתו על פרשת דואר במלים הבאות: "אך כעבור זמן מועט ביותר" (*παντάπασιν δὲ ὀλίγον χρόνον διελθόντος*). הדברים נכתבו בזיקה לסיפורים הראשונים שערך אגריפס במלכותו לאחר שובו ליהודה¹². פרטי מעשיו העידו על שקידתו הרבה לרכוש לב עמו, קרוב לוודאי משום שביקש ליצור לעצמו במהרה תדמית חיובית¹³. משתמע איפוא מן המלים הנ"ל כי פרשת דואר אירעה בסמיכות זמן לשיבתו ארצה. ומתי שב? יוסף בן מתתיהו ציין כי קלאודיוס שילח אותו 'מיד' (*αὐτίκα*) כדי שישמש בתפקיד המלכותי (קדמוניות יט, 292); והלה "כמסתבר במי שעולה לקראת מזל טוב יותר, חזר לארצו בחפזון" (*μετὰ τάχους*) (שם, 293). כידוע, הומלך אגריפס ברומי בעיצומו של החורף, וליתר דיוק 'בזמן זבחי המתים', היינו, בימי ה-Paternalia שבין ה-13 ל-21 בפברואר¹⁴. קרוב לוודאי כי על אף שנחפו לא יכול היה להפליג ליהודה בתקופה זו של השנה, שבה שכיחות סערות בים התיכון. ברומי נשתתה לבטח עד האביב, ונראה כי עזבה 'בחפזון' ו'מיד' רק לאחר ה-30 באפריל, מועד בו היה עדיין בעיר בשל משפטם של איסידורוס ולאמפון, הגימנאסיארכים האלכסנדרונים¹⁵. מכאן ואילך אין בידינו פרטים המאפשרים להתחקות במדויק אחר מעשיו. על פי קדמוניות יט, 310, שיער צ'ריקובר כי בשובו ארצה התעכב אגריפס באלכסנדריה, וכי שם קרא 'מעל הבמה' את האדיקט הקיסרי שנתחבר לפי בקשתו¹⁶. אך לאמיתו של דבר, אין בכתובים כל רמז, ולו הקטן ביותר, שאכן ביקר באלכסנדריה במועד ההוא. לכאורה ניתן להניח כי ביקור כזה התקיים, כיוון שעשוי היה למחוק את זכר השפלתו משנת 38 לספירה¹⁷, ברם הידיעה כי אצה לו הדרך לשוב ליהודה עומדת בסתירה להנחה זו, מה גם שאין לחשוב כי היה מוכן להסתכן בביקור בעיר הסוערת ההיא רק כדי להגדיל את כבודו בעיני יהודה. לפי הכתוב בקדמוניות יט, 310, נקרא האדיקט הקיסרי 'מעל הבמה' (*ἐπὶ τοῦ βήματος*) וידיעה זו מופיעה בזיקה ישירה לסיכסוך דואר ולא בזיקה לסיכסוך האלכסנדרוני. אין ספק כי הדבר נעשה בפני הנציב פטרוניוס¹⁸, וליתר דיוק, בעת ש'התדיין' (*δικαιολογησάμενος*) או 'טען' בפני הטריבונאל המשפטי שלו¹⁹. נראים הדברים שאגריפס הפליג

12 עיין: קדמוניות יט, 292 ואילך.

13 על כך יעידו קורבנות התודה שהקריב בלא להסיר דבר לפי הדין. התרת נזירותם של נזירים רבים (וכנראה עניים), והענקת שלשלת הזהב שלו למקדש. הדעת נוטה, כי הדברים נעשו בימים הראשונים לשהותו בירושלים, כיוון שמעידים הם על רצונו לשאת חן בעיני עמו למן הרגע הראשון למלכותו. אפשר כי הסרת תיאופילוס בן חנן מן הכהונה הגדולה, מי שהיה ממונה מטעם ויטליוס, ומינויו של שמעון בן ביתוס המכונה קנתירא, נעשו בהתאם לאותו מניע. הוא הדין גם במינויו של סילא לשר צבא, שכן סביר להניח שמלך חדש יודרו למנות את מפקד צבאו כבר בימים הראשונים למלכותו.

14 ראה: קדמוניות יט, 272 ואילך, וכן הערתו של פלדמן, שם, עמ' 340, הערה א.

15 השווה: צ'ריקובר, היהודים במצרים, עמ' 142, וכן — CPJ, II, pp. 68; 73.

16 צ'ריקובר, היהודים במצרים, עמ' 141; 143; 147.

17 פילון, נגד פלאקוס, 25—43.

18 בקדמוניות יט, 301 נאמר במפורש כי אגריפס "בא אל פובליוס פטרוניוס", משמע התייצב בפניו אישית.

19 ברוח זו ערך פלדמן את תרגומו, והצדק עמו. מן הראוי להוסיף כי הבטוי — *δικαιολογέομαι* — משמעו להגן על מאן שהוא במשפט (ועיין אצל אמוסין, שם, עמ' 222). ה'במה' (*βῆμα*) היתה ללא ספק במת הטריבונאל המשפטי. אין צורך לחשוב כי פטרוניוס

מרומי זמן קצר לאחר ה-30 באפריל והגיע במהירות האפשרית ליהודה מבלי להתעכב בדרכו. לכל המאוחר חזר ארצה בסוף חודש מאי ופעולותיו הראשונות (שתוארו בקדמוניות יט, 294 ואילך) ופרשת דואר התרחשו לערך בחודשים יוני–יולי.

דומה כי העדות במשנה (סוטה ז, ח) מסייעת אף היא להצעה כרונולוגית זו, ולו גם בעקיפין. ממנה אנו למדים כי בשמיני-עצרת של חג הסוכות, היינו: לכל המאוחר באמצע אוקטובר, קרא אגריפס במעמד נרגש את 'פרשת המלך' מתוך ספר התורה. שירר קבע בצדק כי הדבר אירע באותה שנה (41 לספירה) שהיתה גם שנת שמיטה²⁰. לפי תיאור המשנה זכה אגריפס לשבחים על כך ש'קרא עומד', אך ניתן לשער כי לא רק בעבור זאת. דומה כי המעמד הנרגש נערך לאחר שכבר הוכיח עצמו כמי שראוי לשבח בגין מעשים טובים, ואפשר שאותם מעשים פורטו בקדמוניות יט, 294 ואילך, וביניהם פעולתו למען יהודי דואר. אפילו תחשב ההשערה לספקולאטיבית ודמיונית, אף-על-פי-כן חשיבותה של עדות המשנה גדולה למדי, כיוון שהיא מספקת נתון כרונולוגי נוסף לכך שאגריפס נמצא בירושלים, כחודש לפני מועד פירסומו של המכתב אל האלכסנדרונים (ה-10 בנובמבר של שנת 41 לספירה).

ממבט ראשון נראה כהיגיוני להניח שהאדיקט נתחבר כבר בראשית קיסרותו של קלאודיוס. אמוסין ניסה לאמת זאת על-ידי תיאוריה מעניינת. לפי דעתו, העדר התואר 'קונסול' (*υπατος*) מרשימת תארייו של קלאודיוס בגוף האדיקט האלכסנדרוני (קדמוניות יט, 280), ולעומת זאת מציאותו באדיקט האויקומני (שם, 287) ובמכתב אל האלכסנדרונים (שורה 15), עשויים ללמד כי לא זו בלבד שהיה הפרש זמן בין האדיקט האלכסנדרוני למכתב, אלא גם זו, שהיה הפרש דומה בינו לבין האדיקט האויקומני. הכיצד? הואיל וקלאודיוס נעשה *consul designatus* בפעם השנייה החל מן ה-28 בפברואר (41 לספירה), יש לראות במחצית השנייה של חודש זה, אליבא דאמוסין, את המועד המאוחר ביותר בו יכול היה האדיקט האלכסנדרוני להתחבר, ואילו ב-28 בפברואר את המועד המוקדם ביותר ביחס לאדיקט האויקומני. לפי היגיון זה יש להקדים את מועד חיבורו של האדיקט האלכסנדרוני לראשית חודש פברואר²¹. נראה כי הצעה זו מאולצת קמעא, כיוון שאם ניקח בחשבון את נוסחת ה-*Epitome* (E) לפיסקה 280 של האדיקט האלכסנדרוני, ניווכח לדעת כי גם בה נכתב *υπατος*, בדיוק כבשתי התעודות האחרות. אפשר כי תוארו זה של קלאודיוס נשמט בטעות מנוסח האדיקט, בדיוק כפי שהושמט תואר אחר — *ἀρχιερεὺς μέγιστος* — משתי התעודות האחרות. התאריך שהוצע על-ידי אמוסין אינו בא בחשבון, משום שלכל המוקדם עשויה היתה הידיעה על מות קאליגולה (24 בינואר) להגיע מצרימה רק באמצע פברואר. צ'ריקובר העיר בצדק כי הנסיעה בים לאלכסנדריה ארכה כרגיל כשבועיים, אולם בגלל סערות השכיחות בים התיכון בעונת החורף, בוודאי ארכה הנסיעה

נתוודע לאדיקטים בפעם הראשונה לעת ההתדיינות בפרשת דואר, שהרי הוא עצמו ציין שהיו ידועים זה מכבר (קדמוניות יט, 310). אם כך, מה טעם היה בקריאתם ע"י אגריפס? התשובה פשוטה: הלה פעל במישור המשפטי ולכן טבעי שהסתמך עליהם כדי לבסס את תלונתו נגד אנשי דואר (שים לב לתיבה *καταλέγει* שבקדמוניות יט, 301).

E. Schürer, *Geschichte des jüdischen Volkes im Zeitalter Jesu Christi*⁴, Vol. I, 20 p. 555.

21 אמוסין, עמ' 225.

יותר²². אמנם לפי עדות יוסף בן מתתיהו אחוז היהודים 'תיכף' (*εὐθέως*) בנשק (קדמו-גיות יט, 278), אך קרוב לשער כי הידיעות על פרוץ המהומות באלכסנדריה הגיעו לרומי, לכל המוקדם, רק בסוף חודש מארס. למרות קביעת יוסף בן מתתיהו בדבר מיידיות הפעולה היהודית, יש להניח כי מהומות הדמים התפתחו בהדרגה, כרגיל במקרים כגון אלה. נראה שבתחילה פרצו התנגשויות קטנות, שהחריפו כדי תגרות רחוב, ורק משנשתלחבו הרוחות פרצו המהומות הכלליות. זהו תהליך הנמשך מספר ימים. אם גם ניקח בחשבון את האפשרות ההגיונית כי שלטונות רומי באלכסנדריה ניסו תחילה לשכך את המהומות בדרך של פשרה²³, הרי יש להניח שהידיעות אודותן התעכבו זמן נוסף. זאת ועוד: בשים לב שהפלגה לרומי בעיצומו של החורף ארכה, כאמור לעיל, זמן רב מן הרגיל, נוכל לקבוע בבטחון כי הידיעות הראשונות על המהומות אכן הגיעו לאוזני הקיסר לא לפני סוף מארס, אם לא בראשית אפריל²⁴. ההיגיון מחייב כי משתגשגש הידיעות לרומי נתפו קלאודיוס לשגר הוראה דחופה לפרפקט המצרי, שישב את הסדר על כנו בהקדם האפשרי, דבר שנבע ככל הנראה מדבקותו במדיניות ה-*Pax Romana*. ברם, אין מתחייבת מכאן המסקנה כי אל אותה הוראה נספח גם האדיקט. מסתבר כי יש לכך סימוכין בכתובים עצמם. ניסוחו של יוסף בן מתתיהו מלמד, כאמור לעיל, שההוראה לדכא את המהומות והאדיקט היו שני מסמכים שונים ונפרדים זה מזה. ההוראה נשלחה כאגרת (*ἐπιστολή*)²⁵. בעוד שהאדיקט נשלח כ- *διάταγμα* או כ- *διάταγμα*²⁶. צ'ריקובר שיער בצדק כי קשה להניח שקלאודיוס נזדרז לפרסם את האדיקט בטרם שמע את שני הצדדים²⁷. סביר לחשוב כי קדמה לפירסומו התדיינות משפטית כל שהיא²⁸, שנמשכה בוודאי זמן מה. צ'ריקובר אף שיער כי באותה התדיינות השתתפו שתי המשלחות, שהתנצחו ביניהן עוד בימי קאליגולה, דהיינו: המשלחת היהודית בראשות פילון והמשלחת האלכסנדרונית בראשות אפיון. לאור חישובים אלה ניתן להסיק כי האדיקט נתחבר לכל המוקדם באמצע אפריל. לוח הזמנים המוצע עולה, פחות או יותר, בקנה אחד עם הצעתו של צ'ריקובר. ברם, לא כן הדבר ביחס להערכת הנסיבות. צ'ריקובר העלה טענה מרכזית אחת, בזיקה לאותם מאורעות, אשר לדידו עשויה היתה להסביר את המפנה לרעה שחל, כביכול, בעמדת הקיסר כלפי היהודים. לדעתו גרמו הידיעות על חידוש המהומות ביוזמה יהודית, וכן העדרם של אגריפס ומשלחת פילון מרומי, לאחר אפריל, לתפנית בעמדתו של הקיסר, שנעשה נתון יותר ויותר להשפעתם של יועציו היווניים והרומיים. אותה תפנית באה לידי

22 צ'ריקובר, היהודים במצרים, עמ' 143, הערה 45. מטעם זה דחה בצדק את דעת פרמרשטיין בדבר תכיפותן ודחיפותן של ההתרחשויות. על לוח הזמנים של הלה, ראה: Hermes, 67, pp. 174-196, (1932), ובמיוחד עמ' 182 ואילך.

23 כמו במהומות של שנת 38 לספ', וראה: נגד פלאקוס, 76.

24 צ'ריקובר, היהודים במצרים, עמ' 143.

25 קדמוניות יט, 279. *καὶ Κλαύδιος ἐπιστέλλει τῷ ἐπαρχοῦντι, κατὰ...*

26 ראה — שם: *πέμπει δὲ καὶ διὰ γράμματα*. התיבות — *καὶ* — מוכיחות בעליל את שוניותם של שני המסמכים. השווה גם: שם, 285 *ὅπως μηδεμίαν ταραχὴν γένηται μετὰ τὸ* *προτεθῆναι μὲν τὸ διάταγμα*.

27 היהודים במצרים, עמ' 144 ואילך.

28 דבר שגרמו בדברי המכתב אל האלכסנדרונים: "כפי שאישרתי אותם גם אני לאחר ששמעתי את שני הצדדים" (שורה 88).

ביטוי בפירסום המכתב אל האלכסנדרונים שהוא (לדידו) מסמך בלתי אוהד לעניין היהודי²⁹, סבורני כי הערכה זו מוטעית היא, מכמה טעמים. (א) באדיקט צוינה (קדמוניות יט, 278) אחריותם של היהודים למהומות. (ב) קלאודיוס ציין במכתבו, באופן הברור ביותר, כי כלל לא רצה לברר את שאלת האשמה בפרוץ המהומות, וזאת על אף ששליחי הפוליס האלכסנדר-רונית השמיעו באוזניו טענות נרגשים ביותר³⁰. (ג) צ'ריקובר הצביע על הפסוק — "אני שומר בלבי חימה שאין אחריה חרטה כלפי אלה ששוב פתחו בדבר" — כהוכחה שהדברים כווננו נגד היהודים. הוא אף תמך דעתו באזהרות שהשמיע קלאודיוס כלפי היהודים³¹. בניגוד לדעה זו יש להדגיש, כי הקיסר הגדיר בל שונו הוא את אופיים של מעשי האיבה כ"מהומה והריב נגד היהודים, ויותר מזאת אם לומר את האמת, המלח-מה"³². סגנון זה אינו מקרי; נהפוך הוא, ניכרת בו ברירת מלם, שנעשתה במחשבה תחילה. אם נשווה דברים אלה להערכת יוסף בן מתתיהו את המאורעות (שקדמו לפירסום האדיקט), יתברר כי שתי נוסחאות קוטביות לפנינו, לפי שכתב: "באותו זמן פרצה מהומה מצד היהודים כנגד היוונים"³³. נראה איפוא כי אמירת הקיסר — "אני שומר בלבי חימה שאין אחריה חרטה כלפי אלה ששוב פתחו בדבר" — כוונה אל האלכסנדרונים דווקא ולא אל היהודים, כפי שנבאר להלן במפורט. טענת צ'ריקובר, כי צורת הכתיבה *πρός Ἰουδαίους* (שבמכתב) משמעה "a grammatical turn of phrase and nothing more"³⁴, אין לה מקום לאור השוואת הנוסחאות דלעיל; מה עוד שסגנונו של הקיסר העיד, כאמור, על כוונותיו האמיתיות. אשמת היהודים מוכחת, לדעת צ'ריקובר, מתוך קדמוניות יט, 278; אך מוזר הדבר כי בזיקה לכך נזכר דווקא האדיקט, שלדעת הכל נכתב ברות אוהדת לעניין היהודי ושבפירסומו אין להטיל ספק. יש לתמוה על הוצאת הידיעה מכתבי יוסף בן מתתיהו ומהקשר עניינים פרו-יהודי כדי לפרש את המכתב ברוח עוינת ליהודים, מה גם שהקיסר נמנע בידועין (לפי עדות מכתבו) מבירור הפרשה ומנקיטת עמדה לצד זה או אחר. זאת ועוד: צ'ריקובר עצמו קבע כי התלקחות מעשי האיבה (שביוזמת היהודים) התחלה בחודש פברואר³⁵; מה היתה איפוא הסיבה לתשהיית הגינוי משך זמן רב כל כך, עד לחודש אוקטובר³⁶? הידיעות על המהומות הגיעו לרומי כבר באפריל. בסוף חודש זה נערך משפטם של איסידורוס ולאמפון, ובו נקט קלאודיוס עמדה פרו-יהודית ואנטי-אלכסנדרונית בכך שגונן על כבודו של אגריפס ודן למוות את משטיניו. אך חשוב ביותר לענייננו כי דברי איסידורוס במשפט זה מבססים את המסקנה כי הקיסר ידע (כבר אז) על המהומות³⁷. עובדה זו מחזקת יותר את התמיהה על תשהיית

29 שם, עמ' 149.

30 ראה במכתב — שורות 73 ואילך.

31 שם, שורות 98 ואילך, וראה דברי פרשנותו של צ'ריקובר: CPJ, II, p. 48.

32 שם, שורות 73–74: *τῆς δὲ πρὸς Ἰουδαίους ταραχῆς καὶ στάσεως, μᾶλλον δ' εἰς ἡγῆσθαι τὸ ἀληθὲς εἰπεῖν τοῦ πολέμου, κτλ...*

33 קדמוניות י, 278: *Ἰουδαίων τὰ πρὸς Ἑλλήνας*.

34 CPJ, II, p. 47, אם כי הודה שקריאת המשפט יכולה לעורר את ההתרשמות הנ"ל.

35 היהודים במצרים, עמ' 146.

36 נראה כי במועד זה חובר המכתב, כפי שצוין בהערה 11.

37 כך אמר: "אדוני הקיסר, הריני מבקש ממך להקשיב לתאורי את סבלותיה של עיר מולדתי" (CPJ, II, 165a, col. II, 11. 10–11). לדברים אלה השיב הקיסר בחיוב והעניק לו את רשות הדיבור (שם, שורות 12–13).

הגינאי עד חודש אוקטובר. לעניות דעתי, אין להימנע מן המסקנה כי המכתב נתחבר בעטיו של גל מהומות נוסף, בסמוך לחודש אוקטובר. סבורני כי המלים (שבמכתב) — "אלה ששוב פתחו בדבר" (*τῶν πάλιν ἀρξαμένων*) מחזקות מסקנה זו, בהיותן מכוונות להוקעת מחולליהן של מהומות שפרצו פעם שנייה בימי שלטונו של קלאודיוס. התיבה 'שוב' (*πάλιν*) אינה דורשת הסבר, ואין זה סביר כי כוונה למה שאירע בימי קאליגולה, דהיינו: למאורעות של שנת 38 לספירה. לפי הצעתנו, התפרץ בחודש פברואר גל המהומות הראשון (שבימי קלאודיוס) ביוזמה יהודית ובעקבות חילופי השלטון ברומי. הקיסר הורה אז לנציבו במצרים לדכאן, ולאחר בירור העניין לגופו — פירסם את האדיקט. מתברר מתכנו כי כוון בראש וראשונה לבטל את עיוותיה של תקופת קאליגולה ולהחזיר לתוקפה החוקי את המציאות האוגוסטיאנית³⁸. ההיגיון הנסיבתי מחייב את המסקנה כי גם האדיקט וגם משפטם של איסידורוס ולאמפון נתנו בידי האלכסנדרונים מניע חזק לחידוש הסיכסוך. קרוב לשער, כי לא יכלו להשלים עם תוכן האדיקט, שהחזיר לשנואי-נפשם את זכויותיהם ושם לאל את השגיהם הנכבדים מימי קאליגולה. הוצאת דובריהם הראשיים, איסידורוס ולאמפון, להורג, זיכוי של אגריפס והמלכתו על יהודה, היו ללא ספק לצנינים בעיניהם — סיבות סבירות לליבויו יצרים מחודש. יש להניח כי במחנה היהודים לא נעדרו גילויי שמחה לאיד. אלה ודאי הוסיפו שמן למדורה. כללם של דברים: מסתבר כי מטען המתח והתסיסה בקרב האספסוף האלכסנדרוני התפרק בגל מהומות נוסף. אפשר להניח כי המהומות התחוללו בסמיכות זמן לשיגור המכתב, ממש כפי שהמהומות הקודמות (בפברואר) נתחוללו סמוך לכתיבת האדיקט (אפריל). לפי שהמכתב נתחבר במחציתו השנייה של חודש אוקטובר, ניתן להניח (בשים לב למרחק הדרך בין אלכסנדריה לרומי) כי מעשי האיבה המחודשים פרצו בסוף ספטמבר או בראשית אוקטובר, לאמור: בימי התגים (ראש השנה, יום הכיפורים וסוכות), בהם היתה התכונה היהודית בשיאה. מנקודת מבטם של שונאי ישראל, התאים זמן זה ביותר למעשי התגרות וחילול קדשים; ואין לשכוח כי גם בימי פלאקוס התגודדו האלכסנדרונים על היתודים באותו המועד עצמו³⁹.

נראים הדברים, כי ראוי לבחון מחדש את תוכן המכתב אל האלכסנדרונים. בחינה מחודשת אפשר שתעלה כי מדיניותו של הקיסר כלפי שני הצדדים בסיכסוך היתה מאוזנת יותר מכפי שסברו עד כה.

38 דברים מפורשים אלה צוינו בקדמוניות יט, 282—285.

39 נגד פלאקוס, 116.